

MOŽNÉ APLIKÁCIE NARATÍVNEHO KONŠTRUKTIVISMU HAYDENA WHITA PRI HISTORIOGRAFICKEJ ANALÝZE VYBRANÝCH DIEL MILANA STANISLAVA ĎURICU A FRANTIŠKA VNUKA

Martin Vašš

V nasledujúcom texte sa pokúsim¹ o prípadovú štúdiu venovanú možným aplikáciám naratívneho konštruktivismu Haydena Whita (nar. 1928) na vybrané práce popredných slovenských exilových historikov Milana Stanislava Ďuricu (nar. 1925) a Františka Vnuka (nar. 1926). Mediálne najznámejšia časť slovenskej „exilovej“ historiografie z hľadiska historiografického prúdu významovo nadväzuje na ľudácku historiografiu, pretože exilová historiografia po roku 1945 v zahraničí (najmä v USA, Kanade, Argentíne, Austrálii, Taliansku) prevzala a rozvíjala diskurz ľudáckej historiografie. Uvedení historici sa vyznačujú svojou otvorenou (pro)ľudáckou ideologickou pozíciou, z perspektívy ktorej produkujú svoje historické texty. Pri historiografickej analýze tejto časti slovenskej historiografie sa pri viacerých problémoch ukazuje Whitovo teoretické dedičstvo ako produktívne: predovšetkým jeho chápanie procesu tvorby historickej narácie, historického sujetu, významu metafory v historickej narácii, historickej pravdy, ideologickej pozície historika, prepojenia historickej narácie a ideológie, problému mýtu a ideológie ako určitej praxe reprezentácie, historickej narácie ako morálnej alegórie a model naplňovania figúry. Nami vybrané teoretické východiská Hayden White rozoberal vo svojich prácach a zbierkach statí *Metahistória* (1973), *Trópy diskurzu* (1978) a *Obsah formy* (1987). V rámci Whitovej charakteristiky tvorby historickej narácie, tak ako ju zadefinoval v *Metahistórii* (1973)² a *Trópoch*

¹ Autor štúdie je zamestnancom Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

² Hayden White v rámci tejto práce o historických naráciách uvažoval ako o verbálnych štruktúrach vo forme naratívneho prozaického diskurzu, ktorý si podľa neho robí nárok byť adekvátnym obrazom alebo modelom štruktúr alebo procesov minulosti a vysvetľovať ich formou podania. Historická narácia podľa neho neprináša len informácie o dianí v minulosti, ale aj jej vysvetlenie. White tiež zastával názor, že historická narácia sa principiálne nemôže považovať za zrkadliaci model historickej skutočnosti. V tomto bode polemizoval

diskurzu (1978),³ môžeme podobné fenomény identifikovať aj u slovenskej exilovej historiografie. Nosnými udalosťami, ktoré tvorili jadro exilovej historickej narácie, boli vznik Slovenského štátu, holokaust slovenských Židov a Slovenské národné povstanie. Z toho posledné dve udalosti boli vnímané ako traumatizujúce. Práve pri týchto kľúčových udalostiach slovenských dejín rokov 1939–1945 môžeme spolu s Whitom poukázať na možnosti ich rozličnej explanácie na úrovni sujetu, a to nielen na základe ich rozličných ideologických pozícií, ale dokonca aj vnútri jednej ideologickej pozície, čo potvrdí Whitovu tézu o pluralite historických narácií, ktorá vyplýva z relativity každej reprezentácie historických fenoménov.

---

s Rankeovským chápaním histórie, ktoré považovalo historickú naráciu za neutrálne médium, zobrazujúce model historickej skutočnosti. Naopak, historická narácia má podľa Whita najväčší podiel na konštruovaní obrazu minulosti. V tejto súvislosti sformuloval jeden zo svojich základných predpokladov: že historikova predstava dejín je determinovaná hlbinnou poetickou štruktúrou, ktorú tvoria štyri základné trópy: metafora, metonymia, synekdocha a irónia. Historikova práca sa zase pohybuje v piatich úrovniach konceptualizácie: 1. kronika, 2. príbeh, 3. spôsob sujetovania, 4. spôsob argumentácie a 5. spôsob ideologickej implikácie. V obsahoch historických narácií White identifikoval tri spôsoby explanácie: na základe sujetu, typu argumentácie a typu ideologickej implikácie. Uvedené explanačné stratégie sú vzájomne späté a podieľajú sa na tvorbe historiografického štýlu. White v rámci explanácie na základe sujetu identifikoval štyri spôsoby: romantický, tragický, komický a satirický. V rámci spôsobu argumentácie identifikoval jej štyri spôsoby: formistický, mechanistický, organistický a kontextuálny. V rámci spôsobu ideologickej implikácie identifikoval jej štyri spôsoby: anarchistický, radikálny, konzervatívny a liberálny. ŠUCH, Juraj: *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava 2010, s. 38–49. Sme si vedomí, že v prípade používania pojmu „sujetovanie“ a „sujet“ ide o alternatívny preklad. Zdá sa nám však príliehavejší ako preklad „naratívna štrukturácia“, ktorý používa Eugen ZELEŇÁK. ZELEŇÁK, Eugen: *Konštruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok 2011, s. 39–43 a i. Pojem „sujet“ preferuje aj popredný naratológ Lubomír Doležel. DOLEŽEL, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha 2008, s. 29–32.

³ Okrem dvoch rovín faktov a interpretácie v historickom diskurze, ktoré White charakterizoval ako povrch historického diskurzu, identifikoval ešte tretiu, figuratívnu rovinu, ktorá odkazuje k hlbšiemu, štruktúrnemu významu. Figuratívny prvok je tak vytesnený do vnútra diskurzu, kde nadobúda vágny tvar vo vedomí čitateľa a slúži ako základ, na ktorom sa dajú kombinovať fakty a vysvetlenia vo vzťahu vzájomnej adekvátnosti. Preto White hovorí o metaforickom, metonymickom, synekdochickom a ironickom spôsobe, resp. druhu historického diskurzu WHITE, Hayden: *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje* (ďalej iba *Tropika diskurzu*). Praha 2010, s. 141–147. White zastáva názor, že väčšina historických sekvencií môže byť podaná niekoľkými rôznymi spôsobmi, môžu byť ponúknuté ich rôzne interpretácie a môžu sa im priradiť rôzne významy. V tomto zmysle poukazuje na dôležitosť perspektívy pohľadu historika, ktorý môže historickú udalosť posúvať do rôznych spôsobov ich prípadnej percepcie. White preto tvrdí, že nie je možné reprodukovat' historické štruktúry a procesy adekvátne. Historické rozprávanie tak nie je len reprodukciou, ale rovnako aj komplexom symbolov. Tamtiež, s. 124–125.

V porovnaní s historikmi pracujúcimi na HÚ SAV zvolili dvaja kľúčovi exiloví historici Milan S. Ďurica a František Vnuk odlišný sujetový typ pri tvorbe príbehu o Slovenskom národnom povstaní. Milan S. Ďurica vygeneroval vo svojej menšej práci *Slovenská republika 1939–1945* sujetový model, ktorý určil SNP význam tragédie, keď SNP prezentuje ako národnú tragédiu, čo zároveň demonštroval tým, že celú siedmu kapitolu s názvom *Tragická bilancia* venoval tragickej bilanci povstania.⁴ František Vnuk na rozdiel od Ďuricu vo svojej práci s príznačným názvom *Neuveriteľné sprisahanie* použil pre SNP sujetový model, ktorý mu prisudzoval fraškovitý alebo satirický význam, prostredníctvom ktorého chcel povstanie predstaviť predovšetkým ako nepodarenú a chaotickú akciu.⁵

Na tomto príklade môžeme doložiť Whitovo tvrdenie, že naratívne explanačné nepozostávajú iba z faktických tvrdení a argumentov, ale pozostávajú aj z poetických a rétorických prvkov, prostredníctvom ktorých je to, čo by bolo iba zoznamom faktov, transformované do príbehu.⁶ V tejto súvislosti však musíme poznamenať, že transformácia naratívnych explanačných do podoby príbehu je typická skôr pre ideologicky implikovanú historiografiu. Vyššie uvedení slovenskí exiloví historici dosiahli nimi želaný explanačný účinok ich historických narácií venovaných SNP tak, že túto historickú udalosť sujetovali zápletkovými štruktúrami tragédie alebo frašky (resp. satiry). Zvolenie danej zápletkovej štruktúry súviselo priamo s ich ideologickou (pro) ľudáckou pozíciou.⁷ Zvolenie zápletkovej štruktúry tragédie bolo determinované ľudáckou optikou nazerania na povstanie z hľadiska boja proti vtedajšej slovenskej štátnosti, ľudských obetí a materiálnych škôd. Voľba zápletkovej štruktúry satiry bola motivovaná karikovaním organizačných nedostatkov a paradoxných situácií. Veľmi dôležitým prvkom vo Vnukovej satirickej zápletkovej štruktúre jeho *Neuveriteľného sprisahania* bolo zaostrenie pozornosti na rozpor medzi ideálom a skutočnosťou vo vzťahu k povstaleckej bojujovej morálke.

⁴ ĎURICA, Milan Stanislav: *Slovenská republika 1939–1945* (ďalej iba *Slovenská republika*). Bratislava 1999, s. 44–46.

⁵ VNUK, František: *Neuveriteľné sprisahanie*. Trenčín 1993.

⁶ WHITE, Hayden: *Historický text ako literárny artefakt* (ďalej iba *Historický text*). In: KOŽIAK, Rastislav – ŠUCH, Juraj – ZELENÁK, Eugen (eds.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava 2009, s. 155.

⁷ Uvedené konštatovanie sa opiera o Whitovo tvrdenie, že príbehy sú vytvorené z kroník operáciou, ktorú nazýva sujetovanie. White však zároveň uvádza, že ten istý súbor udalostí môže poslúžiť ako komponent príbehu, ktorý je tragický alebo komický v závislosti od historikového výberu zápletkovej štruktúry. Tamtiež, s. 137. To je aj jeden z dôvodov, prečo White chápe historický text ako literárny artefakt a uvedenú literárnu dimenziu môžeme dobre vidieť aj na analyzovaných vybraných historických textoch M. S. Ďuricu a F. Vnuka.

Z hľadiska (pro)ľudáckej ideovej pozície bola voľba sujetov príbehu povstania obmedzená na sujet tragédie a satiry z jednoduchého dôvodu: negatívny postoj voči povstaniu sa mohol manifestovať iba prostredníctvom emotívneho náboja „plaču“ alebo „výsmechu“. Eugen Zelenák správne v tejto súvislosti postrehol, že v prípade Whitom zadefinovanej estetickej dimenzie historického diela môžeme hovoriť o kognitívnej perspektíve na príslušnú časť minulosti, v našom prípade SNP.⁸

Juraj Šuch v súlade s Whitovou teóriou skonštatoval, že v historických naráciách tejto frakcie slovenských historikov sa bude v oveľa väčšej miere poukazovať na negatívne javy a dôsledky povstania na slovenské obyvateľstvo. Podľa Šucha budú predkladané fakty v naráciách uvedených historikov použité takým spôsobom, aby sa vytvoril pozitívny obraz vlády ľudáckeho režimu a jeho predstaviteľov v období druhej svetovej vojny, v porovnaní s ktorým by mali aktivity organizátorov povstania nadobudnúť negatívny význam. Uvedená skupina historikov tak bude dianie súvisiace so SNP podávať v podobe tragédie.⁹

Uvedený názor Juraja Šucha plne zodpovedá koncepcii sujetovania SNP v práci *Slovenská republika 1939–1945* M. S. Ďuricu. V práci *Neuveriteľné sprisahanie* Františka Vnuka sa však okrem očakávanej tragickej formy sujetu vyskytuje aj sujet v podobe frašky alebo satiry, ktorý je aplikovaný pri historickej reprezentácii SNP z hľadiska organizácie a priebehu. Ide predovšetkým o poukazovanie na rozpor medzi vytúženým ideálom a realitou povstaleckej bojovej morálky, ďalej na kontraproduktívnu činnosť partizánov vo vzťahu k vojenskému veleniu povstaleckej armády a na rôznorodosť ideovo-politických cieľov jednotlivých zložiek povstalcov, prípadne nejednotnosť zahraničných centier odboja a domácich odbojových zložiek. Satirickosť (resp. fraškovitosť) sa Vnukovi darí dosahovať aj využívaním satirických naratívnych viet a využívania satiry pri pomenovaní kapitol, o čom svedčí aj samotný názov kapitoly „Zmätok pokračuje“.¹⁰ Kým pri hodnotení negatívneho dopadu SNP na životy obyvateľstva Vnuk využíva sujet tragédie, tak pri hodnotení organizácie a priebehu povstania z taktického hľadiska používa formu satiry (resp. frašky). Voľba sujetovej formy je tak závislá od Vnukom zvolenej perspektívy historickej narácie.

Naopak, pri sujetovaní narácie o vzniku a existencii Slovenskej republiky 1939–1945 používajú Ďurica spolu s Vnukom sujet v podobe románu. Dejiny Slovenskej republiky v rokoch 1939–1944 (do vypuknutia SNP) podávajú

⁸ ZELEŇÁK, E.: c. d., s. 89–90.

⁹ ŠUCH, J.: c. d., s. 82.

¹⁰ VNUK, F.: c. d., s. 66.

ako romantizujúci (resp. idylický) príbeh, v rámci ktorého sa usilujú vyzdvihnúť pozitívne stránky režimu prvej Slovenskej republiky v tomto období. Milan S. Ďurica sa snaží v práci *Slovenská republika 1939–1945* konfigurovať dejovú udalosť vyhlásenia Slovenského štátu 14. marca 1939 v súlade s imperatívom dejovej štruktúry heroického eposu, ktorého hlavným hrdinom je zosadený predseda slovenskej autonómnej vlády Jozef Tiso, ktorý ani pod hrozbami nacistických pohlavárov nezakolíše a nevyhlási ponížujúcim spôsobom samostatnosť už 13. marca 1939 priamo z Berlína, ale iniciuje zvolanie zasadnutia Slovenského snemu na druhý deň, ktoré má o tomto akte legálne a legitímne rozhodnúť.¹¹

Čitateľ si tak v súlade s Whitovým chápaním postupne pri sledovaní Ďuricovho vykresľovania týchto udalostí uvedomuje, že príbeh, ktorý práve číta, je príbeh konkrétneho druhu,¹² a keď si uvedomí typ daného príbehu, je schopný v plnej miere pochopiť vysvetlenie, ktoré je mu ponúkané. Keď recipient pochopí, že Ďuricovi ide pri jeho naratívnom výklade o zobrazenie Tisu ako národného hrdinu, tak môže povedať, že pochopil zámer predkladaného Ďuricovho príbehu. Pôvodná nezrozumiteľnosť udalostí okolo vzniku Slovenského štátu je rozptýlená a tieto udalosti nadobúdajú v čitateľovom vedomí dôverne známú konfiguráciu a sú familiarizované predovšetkým vďaka tomu, že majú rovnakú dejovú štruktúru, aká je tá, s ktorou je oboznámený vo svojej kultúrnej výbave.¹³ Milan S. Ďurica sa tento efekt snažil dosiahnuť aj tak, že do svojej práce *Slovenská republika 1939–1945* umiestnil v súvislosti so vznikom Slovenského štátu *Stanovisko katolíckej hierarchie k Slovenskej republike* z 24. októbra 1939, v rámci ktorého je vznik Slovenského štátu 14. marca 1939 z hľadiska vtedajších slovenských katolíckych biskupov opisovaný ako „Boží dar“.¹⁴ Výber tohto typu prameňa do prílohy tejto publikácie nebol určite náhodný, ale mal u cieľovej skupiny slovenských čitateľov s katolíckym vierovyznaním podporiť explanačný účinok Ďuricovej historickej narácie.¹⁵

V tejto súvislosti je veľmi výstižné Whitovo prirovnanie procesu tvorby historickej narácie k psychoanalytickej terapii. Cieľom psychoanalytickej terapie je totiž nanovo usporiadať príbeh života pacienta tak, aby došlo

¹¹ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 19.

¹² V tomto prípade hrdinský epos.

¹³ WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 111–112.

¹⁴ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, Príloha nečísl.

¹⁵ Predpoklad, že cieľovou skupinou čitateľov spomínanej Ďuricovej práce mali byť slovenskí katolíci, potvrdzuje fakt, že jeho kniha vyšla v katolíckom vydavateľstve LÚČ.

k procesu refamiliarizácie a detraumatizácie udalostí v jeho živote.¹⁶ Podobným spôsobom postupujú aj historici ako Milan S. Ďurica, keď sa snažia nanovo usporiadať príbeh dejín Slovenskej republiky 1939–1945 tak, aby podobne ako u pacienta podstupujúceho psychoanalytickú terapiu došlo k „refamiliarizácii“ a detraumatizácii kontroverzných udalostí z tohto obdobia slovenských dejín. Tento „psychoanalytický“ postup Ďuricu a Vnuka sa pochopiteľne v najvýraznejšej miere uplatňuje v prípade holokaustu slovenských Židov a Slovenského národného povstania. V prípade holokaustu slovenských Židov ide o využitie postupu detraumatizácie týchto udalostí poukazovaním na vinu nacistického Nemecka a zbavovaním viny predstaviteľov ľudáckeho režimu. Čitateľ má byť detraumatizovaný odbremením viny za organizovanie arizácií a deportácií zo strany slovenských orgánov poukazovaním na nátlak nacistického Nemecka a získať tak pocit, že v pozícii obetí neboli len slovenskí Židia, ale aj predstavitelia slovenských štátnych orgánov, ktorí boli Nemcami tlačení v tejto záležitosti k múru. Ďurica sa snaží na svojho čitateľa pôsobiť svojim argumentom, že protizhidskej legislatíve sa nedalo vyhnúť bez rizika ohrozenia slovenského národa a jeho štátu.¹⁷

Milan S. Ďurica sa vo svojej biografii Jozefa Tisa usiluje v súvislosti s prvou vlnou deportácií slovenských Židov v roku 1942 vygenerovať na základe zastavenia prvej vlny deportácií v októbri 1942 zápletkovú štruktúru hrdinského eposu, keď zastavenie deportácií slovenskými orgánmi predstavuje ako formu hrdinskej vzbury voči nacistickému Nemecku.¹⁸ V prípade SNP sa využíva vo väčšej miere postup „refamiliarizácie“ politiky ľudáckeho režimu od vypuknutia povstania. Čitateľ má byť po vymenovaní skutočných i domnelých negatív povstania vedený k solidárnosti s bratislavskou vládou a obdivovať jej „heroický zápas“ za slovenské záujmy (rozumej slovenskú štátnosť) až do konca. Má dôjsť teda k procesu „zblíženia“ s ľudáckymi predstaviteľmi a ich politickou činnosťou od vypuknutia SNP. Oproti snahe ľudáckych predstaviteľov udržať slovenskú štátnosť sú do kontrastu kladené hmotné škody a straty na životoch, ktoré prinieslo povstanie.¹⁹

František Vnuk v kapitole *Kto bol proti Slovenskému štátu?* v rámci svojej práce o SNP *Neuveriteľné sprisahanie* zdôrazňuje „pohodlný život“ na Slo-

¹⁶ White nechce vytýčiť analógiu medzi historiografiou a psychoanalytickou terapiou, ale chce uvedené spojenie použiť na ilustráciu fiktívneho komponentu v historickej narácii. White pojmy „refamiliarizácia“ a „detraumatizácia“ (sú prevzaté z citovaného českého prekladu *Tropika diskurzu* z roku 2010) používa v kontexte prirovnaní z oblastí psychoanalytickej terapie. WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 113.

¹⁷ ĎURICA, Milan Stanislav. *Jozef Tiso 1887–1947. Životopisný profil*. Bratislava 2006, s. 370.

¹⁸ Tamtiež, s. 387.

¹⁹ VNUK, F.: c. d., s. 175; ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 45.

vensku počas rokov 1939–1945. Podobne ako pri Ďuricovom romantizujúcom opise vzniku Slovenského štátu by sa Vnukov opis „pohodlného života“ do vypuknutia povstania dal prirovnávať k idylickej forme.²⁰ Aby Vnuk jasne odlíšil, čo má čitateľ jeho textu považovať za dobré a zlé, používa romantizujúcu naivnú explanačnú štruktúru, ktorú zakladá na nasledujúcich vykonštruovaných opozíciách:

1. Ľudáci – záujmy národa – idealizmus,
2. Občiansky odboj – osobné ciele (oportunizmus) – materializmus,
3. Komunistický odboj – ciele Moskvy – materializmus.

Pre historickú naráciu Františka Vnuka je charakteristické, že v pozícii rozprávača je autorský plurál, ktorý vystupuje v nasledovných analógiách:

my = ľudáci = Slováci.

V duchu svojej explanačnej štruktúry Vnuk pripisuje pokles povstaleckej morálky počas bojov s nemeckou armádou oportunizmu, ktorý kladie ako hlavný stimulačný faktor pre účastníkov povstania, ktorí podľa neho nechceli riskovať životy, ale byť počas príchodu Červenej armády „v správnom čase na správnom mieste“.²¹ Svoj otvorený odmietavý postoj k povstaniu sa Vnuk usiluje postaviť na explanačnom postupe postavenom na súbore faktov, ktoré dokumentujú vojenský neúspech povstania. Zdôrazňuje pri tom, že relatívne slabé nemecké oddiely porazili za necelé dva mesiace trojnásobnú povstaleckú presilu, ktorá mala navyše výhodu hornatého terénu, v ktorom sa ideálne bojuje partizánskym spôsobom boja. Vojenský neúspech povstania ho vedie k uzáveru, že slovenský národ nevidel v povstaní svoj boj.²²

V tejto súvislosti sa do popredia dostáva dôležitosť historikovej teoretickej koncepcie, ktorú Juraj Šuch označil za najdôležitejší determinant procesu rozdielneho zvyčajňovania faktov. Historikova teoretická koncepcia má z hľadiska naratívneho konštruktivismu vždy ideový rozmer.²³ S ňou úzko súvisí aj selekcia a manipulácia faktov, ktoré sa hodia (prípadne nehodia) do konštrukcie želaného príbehu. Napríklad M. S. Ďurica v kapitole *Alibizmus a povstanie* vo svojej práci *Slovenská republika 1939–1945* pri hodnotení podpory SNP spomína štátnych úradníkov, komunistov a partizánov, ale z jeho narácie úplne vypadáva slovenská verejnosť, čím chce Ďurica dosiahnuť želaný príbeh povstania, ktoré nemalo so slovenským ľudom „nič spoločné“. Povstanie chce predstaviť ako umelú a oportunisticko-alibistickú akciu štátnych úradníkov, ktorí sa obracali k Benešovej londýnskej vláde

²⁰ VNUK, F.: c. d., s. 21.

²¹ VNUK, F.: c. d., s. 90.

²² Tamtiež, s. 177.

²³ ŠUCH, J.: c. d., s. 83.

a komunistov spolu s partizánmi, ktorí zase sledovali ciele Moskvy. Povstaniu neprisúva žiadne morálne motívy, pretože z konštrukcie jeho historickej narácie vyplýva, že morálka bola na strane ľudáckych predstaviteľov. Aby Ďurica udržal striktné uplatňovaný dualizmus dobra a zla medzi ľudáckymi predstaviteľmi a povstalcami, pripisuje povstalcovi ako jedinú motiváciu pre ozbrojené povstanie zištné motívy, resp. alibizmus.²⁴

Uvedený dualizmus „dobra“ a „zla“ má svoje korene a je determinovaný katolíckou svetonázorovou pozíciou. Ďuricov katolicizmus sa tak v jeho historickom texte spája s katolicizmom ľudáckych predstaviteľov, čím ľudácki predstavitelia reprezentujú v rámci jeho príbehu zápasu „dobra“ a „zla“ stranu „dobra“. SNP je tak zároveň zobrazované na základe biblickej archetypálnej štruktúry zápasu „dobra“ a „zla“ (Boh ako „dobro“ verzus satan ako „zlo“). V hlbinej úrovni Ďuricovej historickej narácie o SNP tak môžeme identifikovať metaforické prirovnávanie satanovej vzbury voči Bohu k vypuknutiu SNP. Metaforu biblickej vzbury aplikovanú na vypuknutie SNP môžeme teda chápať ako metahistorický základ Ďuricovej narácie.²⁵

V tejto súvislosti treba poznamenať, že katolícka ideová pozícia slovenských ľudáckych a exilových historikov koreluje s ľudáckou ideologickou pozíciou, ktorá sa skladala z dvoch základných ideových platforiem – nacionalistickej a katolíckej (resp. kresťanskej).²⁶ Uvedenú úroveň ľudáckej ideologickej pozície môžeme v súlade s modelom štruktúry historickej narácie Topolského vnímať ako jeho tretiu úroveň hlbkovej teoreticko-ideologickej subštruktúry, ktorá riadi prvú úroveň subštruktúry informácií a druhú úroveň rétoriky a subštruktúry všetkých prostriedkov presvedčania.²⁷ Z hľadiska Whitovho rozlíšenia štyroch spôsobov ideologickej implikácie môžeme historickým naráciám Milana S. Ďuricu a Františka Vnuka priradiť konzervatívny mod, ktorý sa najviac zhoduje s proľudáckou ideovou pozíciou uvedených historikov.²⁸

Hayden White vo svojej stati *Bremeno histórie* (1966), ktorá bola publikovaná v jeho zbierke statí *Trópy diskurzu* (1978) upozornil na príbuznosť historickej vedy a umenia. Ako jeden z literárnych aspektov historikovej práce označil metaforu. A práve výber metafor pri konštruovaní historickej nará-

²⁴ ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika*, s. 38 – 39.

²⁵ Pri tomto postrehu sa opierame o Zelenákovu schému Whitovovej koncepcie. ZELENÁK, E.: *c. d.*, s. 43.

²⁶ HSES mala hlavné heslo „Za Boha – za národ!“.

²⁷ ŠUCH, J.: *c. d.*, s. 83.

²⁸ WHITE, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginácia v Európe devatenásťeho storočia*. Brno 2011, s. 547–578.

cie je mimoriadne dôležitý pri konštituovaní faktov.²⁹ Uvedený Whitom nastolený problém si môžeme demonštrovať na metaforike historickej narácie Františka Vnuka v rámci jeho práce *Neuveriteľné sprisahanie*. Tu treba najprv poznamenať, že Vnuk vedie svoju historickú naráciu o SNP otvoreným spôsobom z perspektívy ľudáckeho režimu. Na umocnenie explanačného účinku svojej narácie využíva vo zvýšenej miere expresívnu metaforiku. Na SNP aplikuje aktualizovanú verziu metaforického prirovnania „dýky do chrbta“, ktoré bolo prvý krát použité z českej perspektívy v súvislosti s vyhlásením Slovenského štátu 14. marca 1939. Vnuk uvedené metaforické prirovnanie aktualizuje a prenáša do nazerania na vypuknutie SNP 29. augusta 1944 z ľudáckej perspektívy. Dokonca nazeranie na SNP z nemeckej perspektívy považuje v niektorých ohľadoch za príbuzné slovenskej perspektíve.³⁰

Pri hodnotení motivácie zapojenia bývalých slovenských agrárnikov do odboja Vnuk využil aj biblickú metaforiku, aby umocnil svoj explanačný zámer, ktorého hlavným cieľom bolo skompromitovať motívy vstupu slovenských agrárnikov do odbojovej činnosti a povstania. Využil na to biblickú metaforu Ezaua, ktorý za misu šošovice predal svoje prvorodenstvo Jakubovi. Ezauom mali byť podľa Vnuka slovenskí agrárici, misou šošovice výhodné pozície v novom zriadení, prvorodenstvom slovenská štátnosť (resp. samobytnosť) a Jakubom mal byť s najväčšou pravdepodobnosťou Edvard Beneš.³¹ Z hľadiska použitia tejto metaforiky treba poznamenať, že Vnukovi sa v nej podarilo rešpektovať logiku, ktorá bola implicitne obsiahnutá v ním zvolenom spôsobe diskurzu.³²

Vnuk v rámci spomínanej práce použil za účelom dramatizácie významu jeho narácie aj vizuálny alegorický spôsob reprezentácie, ktorý predstavuje kresba na obálke jeho knihy. Zachytáva plačúcu slovenskú matku s mŕtvym synom v lone, ktorý predstavuje vojaka povstaleckej armády. Nad matkou sa týči slovenský dvojkríž s ovinutou trňovou korunou. Na spodku kresby sa fahá vojenský ostnatý drôt. Vnukovi išlo o zobrazenie „povstaleckej madony“, t. j. alegorického symbolu utrpenia, ktoré so sebou povstanie prinieslo slovenským matkám, ktorým umierali synovia v povstaní. Uvedená voľba kresby na obale knihy pred-zobrazuje čitateľovi historikovu predstavu povstania a plní tak dôležitú funkciu. Vnuk v nej vytvoril analógiu medzi dvoma štruktúrami, ktoré sú prepojené prostredníctvom dvoch rovín symbolických

---

²⁹ WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 62.

³⁰ VNUK, F.: *c. d.*, s. 11–12.

³¹ Tamtiež, s. 111.

³² WHITE, H.: *Tropika diskurzu*, s. 63.

konotácií – biblicko-kresťanskou a historickou (dejiny SNP), pri ktorých hrá kľúčovú úlohu emocionálny rozmer:

1. Madona – mŕtvy Kristus – kríž – trňová koruna,
2. Slovenská matka – mŕtvy povstalecký syn – slovenský dvojkríž – ostnatý drôt.

Tu je vhodná príležitosť, aby sme si spolu s Whitom položili otázku, čoho sú historické reprezentácie reprezentáciami? Pokiaľ sa na historickú reprezentáciu pozeráme ako na systém znakov, tak potom súčasne ukazuje smerom k udalostiam popisovaným a smerom k typu príbehu alebo mýtu, ktorý historik zvolil ako ikonu štruktúry udalostí. White však tvrdí, že rozprávanie samo o sebe ikonou nie je, nakoľko jeho funkciou je popísať historické udalosti takým spôsobom, aby čitateľ získal informáciu, čo má chápať ako ikonu udalostí a s jej pomocou si tieto udalosti priblížiť.³³ Ako sme však videli vyššie, František Vnuk na obálke svojej knihy využil ikonu „povstaleckej madony“, ktorá pomáha čitateľovi priblížiť spojenie historickej udalosti SNP so sujetom povstania, ktorý využíva vo svojej historickej narácii. Tu sa dostávame k Whitovmu vysvetleniu plurality historických zobrazení (príbehov), ktoré môžeme aplikovať aj na zobrazenie Slovenského národného povstania historikmi frakcie, do ktorej patria M. S. Ďurica a F. Vnuk. V tejto súvislosti musíme odpovedať na otázku, ktorú si kladie každý čitateľ, ktorý sa orientuje v historickej literatúre o SNP: ako je možné, že sa tieto alternatívne, dokonca aj vzájomne sa vylučujúce zobrazenia toho, čo bolo v podstate rovnakým súborom udalostí, zdajú byť príslušnému publiku plauzibilné? Uvedená otázka súvisí do značnej miery aj s otázkou historickej pravdy. Na túto otázku môžeme odpovedať na základe Whitovho tvrdenia. Je to dané jednoducho tým, že historici zdieľajú so svojim publikom isté (spoločné) predsudky o tom, ako by SNP mohlo byť sujetované. Do hry totiž vstupujú imperatívy, ktoré presahujú vlastný rámec histórie a pohybujú sa v ideologickej, estetickej a mytickej rovine.³⁴

Pre čitateľa, ktorý má s M. S. Ďuricom a F. Vnukom totožný pohľad („stereotyp“) na to, ako by mohlo byť SNP sujetované, sa bude javiť ich historická narácia ako pravdivá. Naopak, čitateľ, ktorý má odlišný pohľad na to, ako by SNP mohlo byť sujetované, bude považovať historické narácie M. S. Ďuricu a F. Vnuka o povstaní za historicky nepravdivé. Keby sme chceli spomínané Whitovo tvrdenie rozvinúť, môžeme pri ideologicky motivovanej historiografii povedať, že samotná historická pravda sa pohybuje na úrovni pred-zobrazenia a historik už iba vyberá vhodné fakty, aby zapadli do jeho

³³ Tamtiež, s. 114.

³⁴ WHITE, H.: *Historický text*, s. 138.

pred-zobrazenej a ideologicky sfarbenej konštrukcie historickej pravdy. Whitovi sa podarilo odhaliť krehkosť historickej pravdy, keď v rámci historickej narácie oddelil od seba rovinu faktov a figuratívnu rovinu, ktorá vybraným faktom prideluje rôzne významy. Tým ale otvoril aj v historiografii dvere relativizmu, ktorý niektorí dokonca chápu ako postmoderný.

Tu si dovoľíme malú odbočku, ktorá sa však týka nami analyzovaného textového materiálu slovenskej exilovej historiografie. Whitova analógia medzi historiografiou a psychoanalýzou totiž inšpiruje k aplikácii tejto myšlienky na úroveň slovenskej historickej obce. V čisto hypotetickej rovine totiž existuje možnosť, že pokiaľ by si slovenskí historici, ktorí sa zaoberajú dejinami Slovenskej republiky 1939–1945, osvojili (Whitov) postmoderný relativizmus pri nazeraní na traumatizujúce historické problémy a udalosti, mohlo by to mať terapeutický účinok na vzťahy a vzájomnú komunikáciu, najmä pokiaľ by pochádzali z protichodných historiografických frakcií. Terapeutický účinok uvedeného postmoderného relativizmu by sa však dostavil iba za predpokladu, keby sa začali podobne ako „skorý“ White, pozerat' na historický text ako na literárny artefakt. To by však v praxi znamenalo prijať Whitovu výzvu, aby historici uznali, že každá historická narácia obsahuje prvky fikcie a aby sa od modelu „zrkadlenia historickej skutočnosti“ obrátili k teórii jazyka a samotnej narácie. Podľa Whita by tak historici získali samotný základ pre detailnejší výklad všetkého, čo tvorí historiografiu.³⁵ Vzhľadom na absenciu postmoderných hľadísk v slovenskej historiografii a politicko-spoločenskú citlivosť spomínanej problematiky sa uvedená hypotetická vsuvka pohybuje skôr v rovine utópie.

Vráťme sa však späť k predmetu nášho záujmu. Skončili sme pri probléme historickej pravdy v súvislosti s historickými naráciami M. S. Ďuricu a F. Vnuka. Na základe analýzy ich historických narácií môžeme problém historickej pravdy uzavrieť konštatovaním, že aj v ich prípade sa dá hovoriť o historickej narácii ako rozšírenej metafore. Ich historické narácie totiž nereprodukovujú historické udalosti, ktoré opisujú, ale hovoria nám, akým spôsobom máme o udalostiach uvažovať. Svoje ciele dosahujú aj tým, že naše myslenie o udalostiach vzniku Slovenského štátu a SNP usmerňujú emotívnym nábojom ich historickej narácie. Preto na ich textoch môžeme ilustrovať Whitovo tvrdenie, že historická narácia nezrkadlí veci, o ktorých hovorí, ale vyvoláva v mysli obrazy vecí rovnakým spôsobom, akým to robí metafora.³⁶

Whitovo chápanie sujetovania radu udalostí by sme rovnako mohli aplikovať aj na texty M. S. Ďuricu a F. Vnuka. Rad udalostí totiž môže byť podľa

³⁵ Tamtiež, s. 153.

³⁶ Tamtiež, s. 144.

Whita sujetovaný rôznymi spôsobmi a teda aj obdarený rôznymi významami. V historických naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka majú privilegované postavenie predovšetkým dve udalosti: vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 a vypuknutie Slovenského národného povstania 29. augusta 1944. Obidve udalosti majú vo svojich vlastných referenčných rámcoch statusy rozhodujúcich faktorov. Pokiaľ by sme označili udalosť vzniku Slovenského štátu veľkým písmenom (A) a udalosť vypuknutia SNP veľkým písmenom (P), ostatné udalosti, ktoré sa udiali medzi nimi, by sme mohli označiť malými písmenami, ktoré by vyjadrovali ich druhotný status v historickej narácii. Rad udalostí v ich naráčiach by potom vyzeral nasledovne:

(A), b, c, d..... (P)....

Odpoveď na otázku, prečo uvedené dve udalosti (vznik Slovenského štátu a SNP) majú v naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka status rozhodujúceho faktora, spočíva v tom, že kritériom ich ohodnocovania udalostí je slovenská štátnosť ako fundamentálna hodnota. Cez túto prizmu pridelujú udalosti (A) vysoko pozitívne konotácie a udalosti (P) naopak vysoko negatívne, pretože podľa ich historickej narácie bolo povstanie rovnakou mierou namierené aj proti slovenskej štátnej samostatnosti.³⁷ Príbeh povstania je tak v ich naráčiach štruktúrovaný ako apokalyptický príbeh agónie Slovenskej republiky. Na príklade prezentácie súborov vzťahov medzi udalosťami, ktoré existujú v historických naráčiach M. S. Ďuricu a F. Vnuka si môžeme uvedomiť, že tieto súbory vzťahov nie sú samotným udalostiam imanentné, ale existujú v mysli historika, ktorá o nich uvažuje.³⁸ White v tejto súvislosti hovorí o historickej narácii ako o alegórii. Ako sme už vyššie poukázali, Vnukovo predstavenie SNP z hľadiska jeho organizácie a priebehu nadobúdalo v jeho naratívnom spracovaní črty frašky. V Ďuricovej narácii SNP zase nadobúdalo črty (národnej) tragédie. Uvedený fenomén by sme mohli spolu s Whitom vysvetliť na základe procesu prekódovania udalostí najprv vpísaných v kóde kroniky a následnom prepisovaní do literárnych kódov frašky alebo tragédie prostredníctvom logiky figurácie, resp. tropológie. Vzhľadom na prítomný figuratívny prvok je historický naratívny popis vždy figuratívnym popisom, čiže alegóriou.³⁹

Na analyzované texty M. S. Ďuricu a F. Vnuka môžeme aplikovať aj Whitovo prisudzovanie významného vplyvu ideológii, ktoré podľa neho prisudzujú význam histórii, zbavujú ju bezvýznamnosti a určujú životom ľudských indivíduí význam, za ktorý budú plne zodpovedné. V Ďuricových a Vnu-

³⁷ VNUK, F.: c. d., s. 175.

³⁸ WHITE, H.: *Historický text*, s. 147.

³⁹ ŠUCH, J.: c. d., s. 100.

kových textoch sa totiž stretávame s morálnym a estetizujúcim zafarbením významov udalostí predstavovaných v ich historických naráciách, ktoré vyjadrujú hodnotovú orientáciu blízku ľudáckej ideologickej pozícii. Pre Whita by však uvedená ideologická pozícia nepredstavovala zásadný problém, nakoľko v tejto súvislosti uplatňoval relativistický a pluralistický pohľad; dokonca nevyklučoval nekontrolovateľnú pluralitu prístupov.⁴⁰ Spomínaná ideologická rovina historických narácií M. S. Ďuricu predstavuje na základe Whitovej teórie ich špekulatívnu (teoretickú) dimenziu, ktorá je oddelená od empirickej dimenzie (mohli by sme ju nazvať rovinou faktov).

V rámci Ďuricovho úvodného slova v jeho práci *Slovenská republika 1939–1945* by sme mohli nájsť fenomén, ktorý White vo svojich neskorších prácach označuje ako model naplňania figúry. Súvisí aj s jeho nadhodením otázky figurálnej kauzality. Pri modeli naplňania figúry ide o chápanie historického procesu, v rámci ktorého neskoršia udalosť súčasne oslavuje predchádzajúcu udalosť ako svojho predchodcu a súčasne spochybňuje jej hodnotu poukázaním na jej nedokonalosť, parciálnosť a nedokončenú formu voči neskoršiemu a kompletnejšie aktualizovanému typu, do ktorého obe udalosti, aj keď iným spôsobom, patria.⁴¹ Uvedený model naplňania figúry môžeme vidieť na Ďuricovom napojení slovenskej štátnosti z rokov 1939–1945 na „slovenskú štátnosť“ v období Veľkomoravskej ríše a tá je zase napojená na „najstaršiu slovenskú štátnosť“ v podobe Samovej ríše. Ako vidíme, dôsledne sa tu naplňa Whitov model naplňania figúry, keď slovenská štátnosť z rokov 1939–1945 na jednej strane oslavuje predchádzajúcu „slovenskú štátnosť“ v podobe Veľkomoravskej ríše, no súčasne spochybňuje jej hodnotu poukázaním na dokonalejšiu a dokončenú slovenskú štátnosť v podobe Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945. To isté platí aj vo vzťahu Samovej ríše k nasledujúcim formám „slovenskej štátnosti“.⁴² Ukazuje sa, že Whitov model naplňania figúry sa dobre uplatňuje pri syntetizujúcom pohľade na minulosť.

Pokiaľ by sme prijali Whitov relativizmus do dôsledkov, tak pri úvahách nad historickými textami M. S. Ďuricu a F. Vnuka by sme sa nezaoberali pravdivosťou alebo nepravdivosťou ich historických narácií, ale otázkou, či sú viac alebo menej zrozumiteľné, koherentné, konzistentné a presvedčivé oproti historickým naráciám iných historikov venujúcich sa tomuto obdobiu. Texty historikov M. S. Ďuricu a F. Vnuka by sme potom nevnímali ako texty, ktoré chcú informovať o tom, ako sa udial vznik Slovenského štátu ale-

⁴⁰ Tamtiež, s. 105–106.

⁴¹ Tamtiež, s. 124.

⁴² ĎURICA, M. S.: *Slovenská republika 1939*, s. 7.

bo Slovenské národné povstanie, ale ako texty, ktoré majú túžbu stanoviť, čo tieto udalosti môžu znamenať pre skupinu sympatizantov so Slovenskou republikou rokov 1939–1945 a jej režimom, pre ľudáckych exulantov a ich potomkov, prípadne pre časť slovenskej spoločnosti ako cieľovej skupiny. Pozerali by sme sa potom na tieto texty ako na médium, ktoré slúži na saturovanie historicko-ideologických záujmov a predstáv (pro)ľudáckeho sociálneho pohľadu na dejiny.

RESUMÉ

*MOŽNÉ APLIKÁCIE NARATÍVNEHO KONŠTRUKTIVIZMU HAYDENA WHITA
PRI HISTORIOGRAFICKEJ ANALÝZE DIEL MILANA STANISLAVA ĎURICU
A FRANTIŠKA VNUKA*

Táto štúdia je zameraná na skúmanie možností aplikácie teoretického rámca Haydena Whita pri analýze historických narácií Milana Stanislava Ďuricu a Františka Vnuka, ktorí sú hlavnými predstaviteľmi slovenskej exilovej historiografie. Z teoretického dedičstva Haydena Whita ide o aplikáciu jeho chápania procesu tvorby historickej narácie, historického subjektu, významu metafory v historickej narácii, historickej pravdy, ideologickej pozície historika, prepojenia historickej narácie a ideológie, problému mýtu a ideológie ako určitej praxe reprezentácie, historickej narácie ako morálnej alegórie a model napĺňania figúry. Štúdia je súčasne aj pokusom o verifikáciu uvedených Whitových teoretických východísk na empirickej báze historických textov M. S. Ďuricu a F. Vnuka.

Kľúčové slová: Hayden White, Milan Stanislav Ďurica, František Vnuk, historická narácia, historická reprezentácia, ideológia, explanačná štruktúra, zápletková štruktúra, metafora, alegória, ikona

SUMMARY

*POSSIBILITY APPLICATIONS OF WHITE'S NARRATIVE CONSTRUCTIVISM
IN HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF SELECTED WORKS
BY MILAN STANISLAV ĎURICA AND FRANTIŠEK VNUK*

This study is focused on researching the potential application of the theoretical framework of Hayden White in analysing selected historical narrations by Milan Stanislav Ďurica and František Vnuk. These two historians were the main protagonists of the Slovak exile historiography. The article deals with the application of the following White's concepts: the formation of historical narration, historical subjects, the meaning of the metaphor in historical narration and historical truth. In analysing of historians texts author concerned with the ideological position of a historian, the relationship between historical narration and ideology. The problem of myth and ideology is connected with a certain practice in representation, historical narration as a moral allegory, and the model of figure filling. The study also represents an attempt at a verification of the aforementioned theoretical concepts on the empirical basis of historical texts by M. S. Ďurica and F. Vnuk.

Keywords: Hayden White, Milan Stanislav Ďurica, František Vnuk, historical narration, historical representation, ideology, explanatory structure, climax structure, metaphor, allegory, icon

Mgr. Martin Vašš, Ph.D.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: vass@fphil.uniba.sk